

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Psychologii Ogólnej

Marek PRUS

Zależności między uzdolnieniami literackimi a uzdolnieniami twórczymi młodzieży licealnej

The Relations Between Literary Abilities and Creative Abilities of the Grammar School Youth

WSTĘP

Dostarczenie praktyce potrzebnej wiedzy o uczniach twórczo uzdolnionych w poszczególnych dziedzinach aktywności ludzkiej, a także wypracowanie sposobów wczesnego wykrywania tych uzdolnień i umożliwienie optymalnego wykorzystania ich przez ukierunkowanie na dominujący u danej jednostki rodzaj uzdolnień specjalnych — jest zadaniem o dużym znaczeniu, zwłaszcza obecnie, kiedy następuje powszechna specjalizacja ludzi w różnorodnych rodzajach działalności.

Początek zainteresowań dziećmi zdolnymi sięga starożytności. Już wówczas zastanawiano się, jak organizować opiekę podczas nauki i wychowania, aby zapewnić jak najpełniejszy rozwój zdolności i pomóc młodym ludziom, jak dzisiaj powiedzielibyśmy, w dążeniu do samorealizacji. Ale dopiero od niedawna zaczęto się interesować nowym zagadnieniem istniejącym w obrębie problemów zdolności i uzdolnień. Chodzi mianowicie o zachodzące zależności między uzdolnieniami specjalnymi a uzdolnieniami twórczymi. Zagadnienia poruszane w tym tekście mieszczą się w nurcie psychologii, którego przedstawiciele wykazują duże zainteresowanie psychologiczną problematyką twórczych uzdolnień. Jako należący do tej grupy, pragnę podjąć próbę dostarczenia kilku nowych informacji dotyczących problematyki uzdolnień twórczych. A dokładnie, celem tego artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, czy młodzież licealna uzdolniona literacko jest w większym stopniu uzdolniona twórczo od młodzieży nieuzdolnionej w tym kierunku. Temat ten podjąłem również i dlatego, że wokół

zagadnień uzdolnień literackich i ich związku z uzdolnieniami twórczymi istnieje sporo obiegowych „prawd”, których zweryfikowanie, a przynajmniej tych najpowszechniejszych, stało się konieczne.

Podejmowaną problematykę należy uznać za nową. Jednymi z nielicznych są podjęte przeze mnie poszukiwania ścisłego określenia istoty uzdolnień literackich, a zupełnie nową jest próba ujawnienia istniejących zależności uzdolnień literackich od uzdolnień twórczych. Zdecydowałem się więc na poruszanie po terenie problemów psychologii jeszcze stosunkowo mało zbadanych, mimo iż coraz bardziej popularnych wśród badaczy.

UZDOLNIENIA LINGWISTYCZNE A UZDOLNIENIA LITERACKIE

Zanim zainteresowania powiodą mnie na teren uzdolnień literackich, konieczne jest wspomnienie w tym miejscu o uzdolnieniach lingwistycznych czy też, jak kto woli, językowych. Nie doczekały się one, jak dotychczas, jednolitego i spójnego wewnątrznie opracowania, mimo innych badań w tym zakresie prowadzonych głównie przez psycholingwistów i neurolingwistów (Chomsky, Greene, Kurcz, Łuria, Pribram i inni).

Najczęściej uzdolnienia lingwistyczne określane są jako specyficzne właściwości mówiącego, które umożliwiają mu w sposób bardziej swobodny korzystanie z przyswojonego języka, dokładne i precyzyjne wyjaśnianie swoich myśli (Hornowski 1986, s. 135). Termin „uzdolnienia lingwistyczne” zamyka w sobie wszystkie aspekty czynności umysłowych człowieka związane z językiem. W zakresie tych uzdolnień można umieścić następujące aspekty szczegółowe:

1. Biegłość i jakość konstruowania (tj. przyswajania) reguł języka ojczystego w okresie wczesnego dzieciństwa.

2. Szybkie rozumienie wypowiedzi i trafne stawianie pytań kontrolnych oraz kondensowanie wypowiedzi innych ludzi (mowa, pismo).

3. Łatwość komunikowania uwewnętrznionej wiedzy podmiotu w mowie swobodnej (tzw. sprawność retoryczna).

4. Łatwość twórczego modyfikowania dwóch podstawowych wymiarów języka, tj. metaforyki i abstrakcji.

5. Łatwość pisania z punktu widzenia ściśle określonych funkcji celu (np. ograniczenie objętości tekstu, czasu wykonania, formy, stylu i wyrazu artystycznego).

6. Szybkość i operatywność przyswajania języków obcych (np. polilingwistyczność) we wszystkich wymiarach.

7. Szybkość uczenia się, rozumienia i operowania wyrażeniami języków sztucznych (tj. kodów), np. „języki” programowania emc, języki różnych dziedzin sztuki, nauki itp. (Noszał 1979, s. 19).

Chomsky, autorytet w dziedzinie psycholingwistyki, utrzymuje, iż kompe-

tencje lingwistyczne są wrodzone i mają charakter uniwersalny, nie dotyczą żadnego konkretnego języka. Konkretna zaś postać języka jest narzucona przez wzorce kulturowe (Nosal 1979, s. 25).

Zdecydowana większość zajmujących się tą problematyką badaczy uznaje, że termin „uzdolnienia lingwistyczne” odnosi się do złożonego mechanizmu przetwarzania informacji, które niosą znaki, teksty i konteksty językowe. Tę złożoność najpełniej, a zarazem najnaturalniej reprezentuje dialog (Nosal 1979, s. 21-22).

Warto wspomnieć tu o dokonaniach Grohlernera z Uniwersytetu im. A. M. Gorkiego w Charkowie, który przyjął za podstawę określenia uzdolnień lingwistycznych czynniki szybkości i efektywności przejścia od działalności słownej z języka ojczystego do posługiwania się językiem obcym. Na lingwistyczne uzdolnienia do języka obcego mają wpływ indywidualne cechy osobowości, które sprzyjają:

- 1) szybkiemu i łatwemu tworzeniu się związków interwerbalnych;
- 2) kształtowaniu uogólnień funkcjonalno-lingwistycznych;
- 3) kształceniu operacji według pewnej struktury materiału werbalnego;
- 4) kształtowaniu giętkości procesów transformacyjnych w działalności słownej;
- 5) rozwijaniu specyficznego typu myślenia słowno-językowego (Hornowski 1986, s. 141).

Pragnę pokusić się teraz o ustalenie istniejącej zależności pomiędzy uzdolnieniami lingwistycznymi a literackimi. Otóż na podstawie przeczytanej literatury mogę stwierdzić, iż uzdolnienia lingwistyczne są niezbędnym warunkiem rozwoju uzdolnień literackich. Dosyć powszechnie obserwowane jest zjawisko częstego próbowania swych sił w twórczości literackiej przez uczniów wyróżniających się uzdolnieniami lingwistycznymi (Hornowski 1986).

POGLĄDY NA TEMAT ISTOTY I CZYNNIKÓW KSZTAŁTUJĄCYCH UZDOLNIENIA LITERACKIE

Zanim przejdę do prezentacji podstawowych pojęć z zakresu problematyki uzdolnień literackich, przedstawię ustalenia Szewczuka traktujące o myśleniu literackim, a wychodzące od określenia przez autora szeroko rozumianej działalności ludzkiej.

Każda działalność człowieka jest w swej istocie i w swym sensie regulacją jego stosunków ze światem otaczającym, określa jego miejsce, jego sposób istnienia w świecie. Działalność ludzka, zgodnie z jej istotą, jej funkcją, jest ustosunkowywaniem się do świata, do rzeczywistości w najrozmaitszych aspektach przez realizację określonych zadań, określonych celów, przez rozwiązywanie systemów problemowych. Stąd wiodącą rolę w tej regulacji stanowi myślenie.

Myślenie jest najwyższą formą odzwierciedlania rzeczywistości. Szewczuk ujmuje je jako odzwierciedlanie stosunków strukturalnych i funkcjonalnych między aktywnie wyodrębnionymi elementami rzeczywistości w najszerszym tego słowa znaczeniu. To odzwierciedlanie stosunków stanowi istotę wszelkiego myślenia, niezależnie od materiału, którego dotyczy i poziomu, na jakim ono przebiega (Szewczuk 1983, s. 7-8). I pośród wielu rodzajów czy też aspektów ogólnie traktowanego myślenia istnieje myślenie literackie. Istota myślenia jest ta sama, niezależnie od tego, jaki materiał stanowi jego treść. Jednakże treść tego materiału określa specyfikę myślenia nie redukowaną do żadnych mianowników. I w tym sensie myślenie matematyczne jest inne niż myślenie literackie, a to — odmienne od myślenia muzycznego czy technicznego (Szewczuk 1983, s. 8). Interesujące mnie tu myślenie literackie Szewczuk traktuje jako ujmowanie podstawowych stosunków strukturalnych i funkcjonalnych materiału literackiego, stosunków twórcy do jego utworu i do systemu kulturowego, w którym twórca kreował swój utwór. Twierdzę, iż myślenie literackie stanowi rdzeń uzdolnień literackich. Sprawdzianem istnienia u danej jednostki myślenia literackiego jest jej swobodne wypowiedzanie się w wymienionych tu aspektach. Naturalnie poziom myślenia literackiego może być bardzo różny. Myślenie w każdej dziedzinie może mieć charakter dwojaki — reproduktywny bądź produktywny. W pierwszym przypadku zachodzi aktualizowanie czasowego doświadczenia poznawczego, świadomie kierowane przez jednostkę, natomiast w drugim — tworzenie nowych treści poznawczych. To ostatnie określamy jako twórcze. W rzeczywistości, tylko poza okresem bardzo wczesnodziecięcym, dwie postacie myślenia są ściśle związane, a jedynie dominowanie którejś z postaci decyduje o rodzaju danego myślenia. Kierując się takim rozróżnieniem można i w myśleniu literackim wyróżnić z jednej strony myślenie recepcyjne, w którym dominuje aktualizacja nabytego doświadczenia poznawczego literackiego, z drugiej zaś — myślenie literackie twórcze. I właśnie to ostatnie prowadzi do tworzenia tekstów literackich (Szewczuk 1983, s. 8).

Za niezbędne uważam podanie definicji wypowiedzi literackiej uwzględniającej aspekt psychologiczny. Skwarczyńska za wypowiedź literacką uznaje każdą sensowną wypowiedź słowną, będącą wyrazem potrzeby ekspresji uczuciowej bądź też porozumienia się z jakimś, niechby wymagowanym odbiorcą (Skwarczyńska 1954, s. 68). Myślę, że za wypowiedź literacką należy traktować także tekst pisany. Skwarczyńska dostrzega genetyczny związek wypowiedzi literackiej z jej autorem stwierdzając, że jest ona „wytworem konkretnej jednostki, konkretnego człowieka, jego rozumnego działania, jego myśli czerpiącej materiał z zasobu własnych doświadczeń, doznań i z wiedzy — a zatem w sobie tylko właściwy sposób decydującej o treści dzieła, jej ujęciu i sposobach wyrażania” (Skwarczyńska 1954, s. 68). Istotne są tu także i inne czynniki, te, które w ten czy inny sposób ukształtowały „osobowość twórczą”, a więc czynniki ekologiczne, społeczne i kulturowe (Jaślarowa 1972, s. 7). Czyniąc

próbę podsumowania, wypowiedź literacka jest rezultatem procesu lub aktu o charakterze psychologiczno-społecznym, którego podmiotem (sprawcą) jest osobowość — hipotetyczna struktura dynamizmów systemu nerwowego, historycznie utworzona przez oddziaływanie społeczne i uzależniona z jednej strony od czynników biologicznych, z drugiej natomiast — od czynników cywilizacyjno-kulturowych (Jaślarowa 1972, s. 7).

Interesujące badania nad czynnikami stymulującymi twórczą aktywność literacką przeprowadziła Jaślarowa. Po analizie trzydziestu biografii literackich stwierdziła, że w dzieciństwie i młodości przyszłych wybitnych pisarzy następujące cechy środowiska wychowawczego i fakty mogły odegrać rolę czynników stymulujących rozwój ich literackich zdolności:

- 1) przebywanie w nieprzeciętnie kulturalnym środowisku,
- 2) wczesny i długotrwały kontakt o charakterze częstych interakcji z dorosłymi o wybitnych zaletach umysłu i charakteru,
- 3) intensywny i dydaktycznie zorganizowany nacisk bodźców językowych od wczesnego dzieciństwa,
- 4) dbałość w doborze stosowanych nacisków jako wzorów do naśladowania,
- 5) pobudzanie potrzeby wypowiedzania się przez stosowanie odpowiednich środków psychodydaktycznych (wzorów, wymagań, zachęty),
- 6) wczesne kontakty z dobrą literaturą,
- 7) intensywne czytelnictwo,
- 8) wczesne podjęcie autoedukacji w zakresie wybranej dyscypliny twórczej.

Wymienione czynniki dadzą się podzielić ze względu na źródło „napędu”, czyli motywacji, na dwa rodzaje — zewnętrzne i wewnętrzne. Pierwsze można scharakteryzować w zależności od kręgu środowiskowego, z którego napływają w charakterze stymulatorów rozwojowych, i podzielić na pochodzące ze środowiska: rodzinnego, szkolnego, sąsiedzkiego, lokalnego itp. Drugie, płynące z „sił” biologiczno-psychicznych podmiotu, można pogrupować na czynniki pobudzające do wszelkiej, a więc i nieświadomej aktywności własnej oraz stymulujące i inspirujące świadomą autoedukację i twórczość (Jaślarowa 1972).

Wartościowe ustalenia mieszczące się w problematyce twórczości literackiej poczyniła Przetacznikowa. Po przeprowadzeniu badań wśród uczniów będących w wieku lat 11-15 stwierdziła, iż uzdolnienia literackie u dzieci i młodzieży w średnim wieku szkolnym łączą się z zainteresowaniami i aktywnością w zakresie treści humanistycznych. Dzieci te są najczęściej dobrymi uczniami, z tym że osiągają wyższe wyniki w przedmiotach humanistycznych niż matematyczno-przyrodniczych. Posługują się sprawnie mową pisaną i ustną, posiadają umiejętność przekazywania, przetwarzania i interpretacji zjawiska w formie literackiej. Cechuje je ponadto wysoki stopień spostrzegawczości, wrażliwości na piękno i bogactwo wyobrażeń. Przetacznikowa podjęła się także próby różnicowania typologicznego uzdolnionych literacko. Wyróżniła typ narracyjny, ekspresyjny i opisowy. Typ narracyjny cechuje umiejętność barwnego i żywego

opowiadania, duży zasób słów i określeń. Ekspresyjny typ charakteryzuje wysoka wrażliwość emocjonalna, odczuwanie nastrojów, dostrzeganie właściwości i stanów psychicznych opisywanych postaci. I wreszcie typ opisowy, dla którego najczęstsze są opowiadania i opisy krótkie i lakoniczne o charakterze statycznym i rzeczowym. Istnieją również typy mieszane, np. rozbudowana narracja połączona z bogatą ekspresją uczuciową (Przetacznikowa 1971).

Nieco miejsca poświęcę teraz czynnikom wpływającym na kształtowanie się uzdolnień literackich u młodych ludzi. Wcześniej wspominałem o istotnej roli uzdolnień lingwistycznych jako bazy, podstawy do dalszego rozwoju literackiego. Jagunkowa z Moskwy mówi o takich czynnikach urabiających uzdolnienia literackie, jak:

- 1) dostatecznie wysoki stopień ogólnego rozwoju umysłowego,
- 2) obecność sprzyjających twórczości literackiej indywidualno-psychologicznych cech działalności poznawczej i emocjonalnej,
- 3) istnienie dostatecznie jasno wyrażonych motywów działalności literacko-twórczej (Jagunkowa 1970).

Słaba motywacja do twórczości literackiej i zanikanie zainteresowania tą dziedziną, we wszystkich niemal przypadkach prowadzi do zwolnienia procesu kształtowania się zdolności i przerywania twórczości literackiej (Hornowski 1986).

Jagunkowa podjęła również zagadnienie roli myślenia obrazowego i logicznego w twórczości literackiej. Ustaliła istnienie różnych typów uzdolnień w tej dziedzinie — trzech podstawowych: logicznego, obrazowego i emocjonalnego oraz mieszanych — logiczno-obrazowego, logiczno-emocjonalnego i obrazowo-emocjonalnego. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdziła ona, że młodzież uzdolnioną literacko cechuje umiejętność wnikliwej obserwacji zjawisk i poetyckiego ich przetwarzania, dobra pamięć wzrokowa i werbalna, bogaty zasób słownictwa i skojarzeń, łatwość i szybkość wyrażania myśli oraz wrażliwość emocjonalna, tj. odczuwanie nastroju i myśli innych ludzi (Jagunkowa 1964).

Jak dotychczas, nie udało się badaczom ściśle i jednoznacznie określić istoty uzdolnienia literackiego. Takich prób podjęto w sumie niewiele. Ja za uzdolnienie literackie uważam te indywidualne cechy osobowości człowieka, które sprzyjają powstaniu wypowiedzi literackiej, możliwości komentowania materiału literackiego w wielu aspektach, umiejętności swobodnego korzystania z przy-swojonego języka i precyzyjnemu wyjaśnianiu swoich myśli.

UZDOLNIENIA LITERACKIE A UZDOLNIENIA TWÓRCZE

Jaka jest rola uzdolnień literackich w twórczości literackiej? Wspominałem wcześniej o myśleniu literackim recepcyjnym i twórczym. Ale chyba w przypad-

ku właśnie tego uzdolnienia specjalnego, rozdział między tym, co twórcze a tym, co reproduktywne jest wyjątkowo utrudniony, często wręcz niemożliwy.

Uzasadnione jest następujące pytanie: czy można mówić o dwóch aspektach uzdolnienia literackiego: szkolnym i twórczym? Otóż twierdzą, iż jest to mało klarowne zróżnicowanie, gdyż na poziomie szkolnych wypracowań mogą już powstawać wytwory wyjawiające uzdolnienia twórcze. Tym niemniej pragnę podkreślić, że z licznych analiz biograficznych wybitnych poetów i pisarzy wynika, iż szkoła nie jest miejscem sprzyjającym ujawnianiu się uzdolnień literackich.

I dalej, jak ma się do uzdolnienia literackiego twórczość o charakterze indywidualnym i społecznym? Także i w tym przypadku o jasne ustalenia jest niezwykle trudno. Szewczuk pisze: „[...] jak długo nowo zdobyte poznanie nie przekracza granic społecznego stanu posiadania, [...] mówimy o twórczości w wymiarze indywidualnym, jednostkowym. Twórczość w wymiarze społecznym zaczyna się od przekroczenia wyżej wymienionej granicy” (Szewczuk 1982). W przypadku twórczości literackiej, autor niemal zawsze posiada satysfakcję z odkrycia czegoś nowego, w odczuciu samego tworzącego jego wytworu nie było nigdy wcześniej i pewnie nie myli się. Natomiast kryteria osądu społecznego co do jakości i nowości dzieła literackiego są często krzywdzące dla młodego poety. Ocena głosi: „to nic nowego”. A to jest coś nowego. Młodzi autorzy, tworząc nowe zestawienia słów, wciąż odkrywają siebie, a osąd ogółu rzadko jest dla nich wartością i drogowskazem na przyszłość. Istotne jest to, aby w odczuciu samego poety czy prozaika jego utwór był nowy i potrzebny przede wszystkim jemu.

Istnieje sporo obiegujowej „wiedzy” łączącej ze sobą wprost uzdolnienia twórcze i uzdolnienia literackie, tzn. uznającej uzdolnionych w tym kierunku jako bardziej twórczych od nieuzdolnionych literacko. I ja przyjąłem w swoich badaniach hipotezę o takiej właśnie treści. Za uzdolnienia twórcze przyjmuję, za Popkiem, indywidualne cechy osobowości człowieka, zapewniające skutecznemu działaniu nowość, oryginalność i generatywność. Twórcze uzdolnienia mogą być ujmowane jako właściwość potencjalna (dająca się mierzyć za pomocą testów), a także jako aktywna właściwość realizacyjna, ujawniająca się w jakości wytworów (idei bądź rzeczy) (Popek 1983).

OKREŚLENIE PROBLEMU I HIPOTEZY BADAWCZEJ ORAZ ORGANIZACJA WŁASNYCH BADAŃ

Badania miały dać odpowiedź na następujące pytanie: „Czy młodzież licealna uzdolniona literacko jest w większym stopniu uzdolniona twórczo od młodzieży nieuzdolnionej w tym kierunku?” W konsekwencji badań nad tym problemem spodziewałem się osiągnąć wyniki wskazujące na to, że poziom uzdolnień twórczych młodzieży licealnej uzdolnionej literacko jest istotnie wyższy w porównaniu z młodzieżą nieuzdolnioną w tym kierunku.

Badania selekcyjne przeprowadzono w dwu etapach:

I. Na terenie LO im. S. Staszica w Lublinie (wylosowanego spośród innych) dokonano analizy ocen szkolnych z j. polskiego w klasach II i III o profilu humanistycznym i matematyczno-fizycznym (tzw. „informatycznym”^{*}). Była to więc młodzież w wieku lat 17 i 18. Zabieg ten pozwolił na wyodrębnienie spośród wszystkich uczniów kl. II i III o profilu humanistycznym uczniów o prawdopodobnie wyższym poziomie uzdolnień literackich, a spośród uczniów klas informatycznych — tych prawdopodobnie nieuzdolnionych literacko.

II. Drugi etap stanowiły badania wyodrębnionych przez analizę ocen szkolnych grup badanych (43 uzdolnionych literacko i 35 nieuzdolnionych literacko) testem zdań niedokończonych S. Popka i testami twórczości J. P. Guilforda. Badania te miały na celu dalszą selekcję uczniów w dwu grupach badanych, gdyż przypuszczałem, że zarówno w grupie uzdolnionych literacko, jak i nieuzdolnionych literacko, wyodrębnionych za pomocą ocen szkolnych, mogły znaleźć się osoby rzeczywiście nieuzdolnione (wśród uzdolnionych) i uzdolnione literacko (wśród nieuzdolnionych). Badania tymi dwiema metodami miały charakter badań grupowych. I tak, po drugim etapie badań selekcyjnych grupa nieuzdolnionych literacko zmniejszyła się z 35 do 31, a grupa uzdolnionych z 43 do 35 osób. Odrzucono tych uczniów, w których poziom uzdolnień literackich na tle grupy badanej był średni. Jednocześnie te dwie grupy (31 i 35 osób) stanowiły populację objętą badaniami właściwymi w ramach weryfikacji postawionej hipotezy, czyli badaniami Kwestionariuszem twórczego zachowania (KANH) Popka. Były to badania grupowe (ogółem 66 osób), dotyczące określenia przez młodzież swojej postawy twórczej, a pośrednio swoich uzdolnień twórczych.

CHARAKTERYSTYKA TECHNIK BADAWCZYCH

Obie techniki użyte w badaniach selekcyjnych tzn. test zdań niedokończonych S. Popka i testy twórczości J. P. Guilforda nie są powszechnie znane i używane. Stąd należy je w tym miejscu poddać krótkiej charakterystyce.

Test S. Popka składa się z dwudziestu zdań, do których osoby badane mają dopisać zakończenia. Wypowiedzi są oceniane przez pięciu sędziów kompetentnych, według kryteriów podawanych przez Bucmastera i Davisa. Są one następujące: 1) oryginalność, 2) złożoność strukturalna, bogactwo detali, płynność, 3) giętkość, 4) zmysł humoru, 5) biegłość (jakość) techniczna języka.

^{*} Do tzw. klas „informatycznych” o profilu matematyczno-fizycznym w LO im. S. Staszica uczęszczają uczniowie, którzy z wynikiem pozytywnym zdali specjalny egzamin wstępny, o wyższym stopniu trudności w porównaniu z egzaminami wstępnymi do szkół średnich. Również program nauczania matematyki jest w tych klasach odmienny. Ponadto w programie nauczania znajduje się informatyka, którą prowadzą tu nauczyciele akademicy.

Każde z nich jest punktowane (0, 1, 2 pkt.), a więc za jedno zakończenie zdania można otrzymać maksymalnie 10 pkt. (Davis 1983). Owe zakończenia mogą mieć charakter bądź stereotypowy (niska punktacja według kryteriów oceny), jak np.:

3. Wsłuchałem się w muzykę.

9. Zatrzymał się na małą chwilę pod drzewem.

10. Włączyłem maszynę, ale nie wiedziałem, że jest uszkodzona; bądź mogą cechować się wysoką oryginalnością i złożonością strukturalną, jak np.:

11. Gdyby dodać to, czego nam zabrakło, to otrzymalibyśmy dokładnie tyle, ile otrzymali ci, którym zabrakło tego, o czym zapomnieliście wy.

16. Piwnica miała jedno okienko i dlatego zastanowiło to oglądającego ów obraz żołnierza, który przecież znał tę piwnicę doskonale z czasów wojny;

lub mogą odznaczać się zmysłem humoru, jak np.:

18. Siedział wygodnie w fotelu, a jego błyszcząca marynarka posłużyła jako lustro dla niezgrabnie rozbierającej się zgrabnej służącej.

19. Rozpacz, a także szczęście przeżywała mała myszka, której zrozpaczona, przyciśnięta w pułapce główka, w przedniej swojej części była uszczęśliwiona ugryzionym kęsem słoninki.

Bez wątpienia istotną cechą, która jest brana pod uwagę przy charakterystyce uzdolnień literackich, jest oryginalność. Test oryginalności powinien kłaść nacisk albo na: 1) zdolność wytwarzania rzadko uzyskiwanych w badanej populacji odpowiedzi, albo na 2) zdolność do wytwarzania odpowiedzi wskazujących na odległe związki, albo też na 3) zdolność do wytwarzania pomysłowych odpowiedzi (Guilford 1978, s. 307). Zasady te odnaleźć można w teście zdań niedokończonych Popka oraz w testach twórczości Guilforda i wszystkie one wskazują na ten sam czynnik.

Płynność słowną, skojarzeniową, ekspresyjną i ideacyjną Guilford określił jako czynniki twórczości należące do kategorii myślenia rozbieżnego (Strzałecki 1969, s. 82). Osobiście traktuję je jako wyznaczające uzdolnienie literackie. Cztery wymienione wcześniej czynniki Guilford ujął łącznie szerzej jako płynność wytwarzania treści intelektualnych. Rezultaty badania testami twórczości tegoż autora ocenia pięciu sędziów kompetentnych, którzy szczególną uwagę zwracają na liczbę wytworów, ich oryginalność, płynność skojarzeń i zmysł humoru (kryteria oceny podane przeze mnie). W określonym przedziale czasu osoby badane podejmują się wykonania następujących zadań:

1. Płynność słowna. W granicach czasu badany czyni próbę podania jak największej liczby słów zakończonych końcówką „-an”.

2. Płynność skojarzeniowa. Zadanie polega na szybkim znalezieniu wielu określeń trzech zaproponowanych wyrazów.

3. Płynność ekspresyjna. Osoba badana buduje zdania trójwyrazowe, w których pierwsze litery wyrazów są z góry określone.

4. Płynność ideacyjna. Jest to próba znalezienia nowych zastosowań trzech określonych przedmiotów.

Kwestionariusz twórczego zachowania (KANH) Popka nie wymaga w tym miejscu szerszej charakterystyki, gdyż jest to metoda znana (Popok 1990, Albert w druku) i zyskująca coraz więcej zwolenników.

PREZENTACJA WYNIKÓW WŁASNYCH BADAŃ. UZYSKANA ZALEŻNOŚĆ MIĘDZY UZDOLNIENIAMI LITERACKIMI A UZDOLNIENIAMI TWÓRCZYMI

Ponieważ interesowała mnie różnica między uzdolnieniami twórczymi u młodzieży licealnej różniącej się poziomem uzdolnień literackich, wyznaczyło to określony kierunek analizy ilościowej opartej na istotności różnic między średnimi dla małych grup (odpowiednio 31 i 35 osób). Wyniki testów statystycznych wskazały na to, że młodzież licealna uzdolniona literacko jest istotnie bardziej uzdolniona twórczo od młodzieży nieuzdolnionej w tym kierunku (uzyskany wynik pozwala to stwierdzić z 99% prawdopodobieństwem). Inaczej mówiąc: istnieje istotna zależność statystyczna uzdolnień twórczych od uzdolnień literackich (w kierunku wcześniej określonym). Jak więc widać, postawiona przeze mnie hipoteza w pełni potwierdziła się (Prus 1989).

ROZKŁAD UZDOLNIEŃ TWÓRCZYCH W GRUPIE UCZNIÓW UZDOLNIONYCH LITERACKO

Ciekawy poznawczo wydaje się inny sposób spojrzenia na wyniki badań Kwestionariuszem twórczego zachowania w grupie uczniów uzdolnionych literacko, który pragnę w tym miejscu przedstawić. Spośród 35 uczniów uzdolnionych w tym kierunku, 9% uzyskało w Kwestionariuszu wyniki bardzo wysokie, 17% wysokie, 71% przeciętne i 3% niskie. Wyników bardzo niskich nie stwierdzono. Uczniów z wynikami bardzo wysokimi i wysokimi traktuję jako twórczo uzdolnionych literacko, pozostałych zaś „tylko” jako uzdolnionych literacko. Chodziło mi tu o wykazanie, że istnieje możliwość wyodrębnienia uczniów uzdolnionych w określonej dziedzinie i jednocześnie wykazujących predyspozycje do twórczych zachowań.

DYSKUSJA NAD WYNIKAMI WŁASNYCH BADAŃ

Potwierdzenie się treści hipotezy w badaniach pozytywnie weryfikuje pogląd o istotnie wyższym poziomie uzdolnień twórczych u młodzieży uzdolnionej literacko w porównaniu z młodzieżą nieuzdolnioną w tym kierunku. Hipoteza ta, wysunięta zgodnie z wiedzą potoczną, potwierdziła obiegowe „prawdy” trak-

tujące o podjętym przeze mnie problemie. Uważam jednak za konieczne opatrzenie szerszym komentarzem moich rezultatów badawczych.

Niezbędne jest wskazanie na fakt, że ogólnie uzdolnienia twórcze młodzieży objętej badaniami kwestionariuszowymi osiągnęły poziom przeciętny. Przypuszczalnie miało to znaczenie w obrazie końcowych wyników moich badań. Przyczyn tej przeciętności należy upatrywać w negatywnym wpływie szkoły na pobudzanie i rozwijanie uzdolnień twórczych. Ten wpływ, niezależnie od profilu klasy (matematyczno-fizyczny, humanistyczny) i od wyników osiąganych przez poszczególnych uczniów w konkretnych przedmiotach nauczania, wyraża się w preferowaniu zachowań typu algorytmicznego. Charakterystyczna dla liceów ogólnokształcących przeciętność uczniów oraz, przeważnie, nieumiejętność dostrzegania przez nauczycieli uczniów uzdolnionych i otoczenia ich opieką (Krupa 1983) znalazła odzwierciedlenie w wynikach moich badań.

Ponadto u podłoża takich, a nie innych rezultatów badań leży, moim zdaniem, problem specyfiki okresu rozwojowego badanej populacji. W rozwoju uzdolnień twórczych wiek 16-18 lat stanowi okres przełomowy, kiedy to u młodzieży rozpoczyna się dynamiczny ich rozwój, głównie twórczości intelektualnej (Borzym 1979, s. 21). A zatem jest to pewien próg, od którego poziom uzdolnień twórczych powinien osiągać coraz to wyższe stopnie. Procentować tu powinna baza w postaci uzdolnień specjalnych, stanowiąca według między innymi Krutieckiego (Krutieckij 1968, s. 84) i Malickiej (Malicka 1982, s. 128) przepustkę do uzdolnień twórczych. Można stwierdzić, że osiągnięcie przez młodzież przeciętnych wyników w Kwestionariuszu twórczego zachowania jest potwierdzeniem tego poglądu. Założyć jednak trzeba, że w przyszłości wyniki te będą postępować w kierunku wysokich i bardzo wysokich, gdyż faktyczny rozkwit uzdolnień specjalnych powinien nastąpić w wieku 18-20 lat (Borzym 1979, s. 21).

Liczę się również z tym, że występowanie innych rodzajów uzdolnień specjalnych (np. muzycznych, plastycznych, technicznych) u uczniów uzdolnionych literacko mogło wpłynąć na osiągnięty przez nich wynik w Kwestionariuszu twórczego zachowania. Wpływ ten może wyrażać się tym, że właśnie przejawy innych uzdolnień specjalnych mogły zdecydować o dominowaniu cech osobowościowych i poznawczych stanowiących o postawie twórczej, a sfera motywacyjna oraz konkretne zainteresowania literackie kanalizują zachowanie twórcze w obszarze dominującego rodzaju uzdolnień, w tym przypadku literackich. Jednak tak sformułowana hipoteza byłaby bardzo trudna, a nawet niemożliwa do empirycznej weryfikacji wobec braku odpowiednich technik badawczych.

Wnioski z moich badań są istotne dla praktyki szkolnej, ponieważ dowodzą, że pod względem rozkładu uzdolnień twórczych uczniowie uzdolnieni literacko różnią się istotnie od uczniów nieuzdolnionych w tym kierunku. Daje to nauczycielom szkolnym możliwość zorientowania się, którzy uczniowie ze

względem na swoje twórcze predyspozycje powinni być otoczeni szczególną opieką. Te możliwości mogą być wykorzystane przy zrozumieniu przez nauczycieli wagi tego problemu i przy ścisłej współpracy z psychologiem na terenie szkoły.

BIBLIOGRAFIA

- Albert B., *Ocena trafności diagnostycznej Kwestionariusza Twórczego Zachowania (KANH)* S. Popka, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, vol. III, secito J, Lublin, w druku.
- Borzym I., *Uczniowie zdolni*, Warszawa 1979.
- Davis G. A., *Creativity is forever*, Hunt 1985.
- Guilford J. P., *Natura inteligencji człowieka*, Warszawa 1987.
- Hornowski B., *Rozwój inteligencji i uzdolnień specjalnych*, Warszawa 1986.
- Jagunkowa W. P., *O niektórych faktorach formowania literaturnych sposobnośniej k innostrannomu jazyku* [w:] *Materiały konferencji po problemie sposobnośniej*, Moskwa 1970.
- Jagunkowa W. P., *Indywidualno-psychologiczeskije osobienności szkolników sposobnych w literaturnom tworczestwie* [w:] *Woprosy psychologii sposobnośniej szkolników*, Moskwa 1964.
- Jaślarowa B., *Wśród zagadnień psychologii twórczości literackiej (Z badań nad czynnikami warunkującymi literackie wypowiedzanie się)*, Katowice 1972.
- Krupa W., *Uzdolnienia matematyczno-fizyczne a uzdolnienia twórcze młodzieży licealnej*, praca magisterska (maszynopis), Lublin 1983.
- Krutieckij W. A., *Psychologia matimaticzeskich sposobnośniej szkolników*, Moskwa 1968.
- Malicka M., *Twórcze działanie a rozwój człowieka* [w:] S. Popek (red.), *Twórczość w procesie rozwoju dzieci i młodzieży*, Lublin 1982.
- Nosal Cz. S., *Mechanizmy funkcjonowania intelektu: zdolności, style poznawcze, przetwarzanie informacji*, Wrocław 1979.
- Popek S., *Zdolności i uzdolnienia specjalne i ich wpływ na skuteczność procesu nauczania młodzieży — informacja o założeniach i organizacji badań* [w:] *Szkoła jako zmienna w badaniach psychologicznych*, Warszawa 1983.
- Popek S., *Kwestionariusz Twórczego Zachowania (KANH)*, Lublin 1990.
- Prus M., *Poziom uzdolnień kreatywnych młodzieży licealnej uzdolnionej literacko*, praca magisterska (maszynopis), Lublin 1989.
- Przetacznikowa M., *Rozwój i wychowanie dzieci i młodzieży w średnim wieku szkolnym*, Warszawa 1971.
- Skwarczyńska S., *Wstęp do nauki o literaturze*, t. 1, Warszawa 1954.
- Strzałecki A., *Wybrane zagadnienia psychologii twórczości*, Warszawa 1969.
- Szewczuk W., *Psychologia w służbie życia*, Warszawa 1982.
- Szewczuk W., *Trudności myślenia i rozwijanie zdolności uczniów*, Warszawa 1983.

SUMMARY

The problems discussed in the present paper fall within the scope of psychological problems of creative abilities. The introduction contains a review of research on literary abilities, further on the author undertakes an attempt to determine the relation between linguistic and literary abilities, whereas the primary issue of the present article is to determine the relations existing between literary and creative abilities. To achieve this aim, the studies were conducted among the grammar school youth by means of little known techniques, that is: "Test of Unfinished Sentences" by S. Popek, "Tests of Creativity" by J. P. Guilford and "KANH" by S. Popek. These studies showed that the young people of literary talents are indeed more creative than those who do not expose abilities in this respect. In other words, there exists a statistical relation between literary and creative abilities.